

A kunok állattartása

Lyublyanovics Kyra

Az írásos források nagyállattartó steppei nomádokként írták le a kun-
kipcsak törzsterületen élő népeiséget. A 13–14. századi szerzők igen
hasonló leírást adnak a steppei kunok életformájáról, gazdaságáról, az
állattartás fontosságáról (bár ezek a beszámolók szükséztavúak és helyen-
ként sztereotípiákat is tartalmaznak). Robert de Clari szerint a kunok
nem vetnek és nem aratnak, csak húson, tejen és tejtermékeken élnek.¹
Plano Carpini azt írja, a pogány kunok nem művelik a földet, csupán az
állatsordáik által kínált élelmet fogyasztják; hasonlóan írt a mongolok-
ról.² Majdnem ugyanezt olvashatjuk Livóniai Henriknél is a tatárokkal
kapcsolatban.³ A 14. század közepén az arab utazó, Ibn Battuta is úgy
nyilatkozik a Fekete-tengertől északra élő török népekről, hogy nem esz-
nek kenyeret, csak árpát, ló- és juhhúst, valamint erjesztett kancatejet
(kumiszt) isznak.⁴ Mindazonáltal a 13–14. század folyamán összeállított
Codex Cumanicus, amely a félig már letelepedett délorosz steppei kun
népesség nyelve alapján készült, széles szókincset tartalmaz nemcsak az
állattartásra, de a földművelésre, növénytermesztésre vonatkozóan is.⁵

A Magyarországra a 13. században beköltöző kunok nem képviseltek
homogén népeiséget, inkább a mongol hódítás elől menekülő törzstöre-
dékeket, akik nem feltétlenül hozták ugyanazt a gazdasági, állattartási
tradíciót, és sokukat valószínűleg csak a mongol előretörés kényszerített
mobilabb életformára. A szakirodalom sokáig evidenciaként kezelte a
nagyállattartó életmódot és a hatalmas csordák meglétét a Kárpát-me-
dencébe érkező kunokkal kapcsolatosan is, bár a kunok nomadizmusával

1 Csernus–Cs.Tóth 2013, 89.

2 Dawson 1980, 16–17, 58; Györfly 1986, 110–111, 164.

3 Brundage 1961, 205.

4 Boga–Prileszky 1964, 186.

5 Györfly 1990a, 244–245.

szemben már korán megfogalmazódtak kérdések.⁶ A nomád legeltetésre megfelelő méretű földterület biztosan nem állt rendelkezésre,⁷ így még ha meg is próbálkozott a kun népesség a steppéről hozott pásztorkodó életformával, ezt nagyon hamar fel kellett adniuk. Az 1279-ben elfogadott kun törvények egyik sarkalatos pontja volt a végleges letelepedés, ami nyilván az állattartási lehetőségekre is hatással volt.

A Magyarországra beköltöző kun népesség állattartásáról igen kevés forrás árul el konkrétumokat. Rogerius ugyan utal rá, hogy a magyar lakosságnak kára keletkezett a kun állatsordák miatt,⁸ de ezen csordák meglétére nem sok egyéb bizonyítékunk van. Mivel a beköltöző kunok száma is vitatott (és azt sem tudjuk pontosan, hogy a második beköltözés alkalmával kik csatlakoztak még hozzájuk), az önfenntartáshoz szükséges állatállomány nagysága sem becsülhető meg.

Az írott források szűkösek ugyan, azonban a kun lelőhelyeken feltárt állatsontanyagok további információval szolgálnak. A régészeti állatsontanyagot két nagy csoportba oszthatjuk: a településeken feltárt konyhai hulladéokra, amely a húsfogyasztásról, az állatok vágásáról ad információt, illetve a rituális állattemetkezésekre, amely csoportba főként a kun elit lovastemetkezéseit sorolhatjuk, és amelyek alapján a katonai elit által használt lovakról és az állatokkal kapcsolatos hiedelmekről kaphatunk pontosabb képet.

A kun települések állatsontanyagának feldolgozása nem tekint hosszú múltra vissza. Móric kun falu állatsontleleteit Bökönyi Sándor 1974-ben publikálta,⁹ de összefoglaló értékelésre itt nem került sor. Leginkább Pálóczi Horváth András szentkirályi ásatásaihoz, és az ott alkalmazott modern módszerekhez kapcsolódóan kezdődött el ennek a kun emlékanyagnak a feldolgozása. Szentkirályról Takács István,¹⁰ Somhegyi Tamás,¹¹ Nyerges Éva Ágnes,¹² Bartosiewicz László¹³ és Körösi Andrea¹⁴ is közölt állatsontanyagot. A Horváth Ferenc által feltárt csengelei kun lovastemetkezést és a hozzá kapcsolódó (nem egyértelműen rituális kontextusból származó) kutyacsontvázakat Vörös István,¹⁵ ill.

6 Selmeczi 1988, 177–188.

7 Hatházi Gábor számításai szerint 40-50 km² terület állhatott maximálisan egy kun család rendelkezésére. Hatházi 1996, 28.

8 *A tatárjárás...* 113; Bak et al. 2010, 140.

9 Bökönyi 1974, 420.

10 Takács 1985, 853–854; Takács 1987, 95–110.

11 Somhegyi 1996, Somhegyi 1998.

12 Nyerges 2003a; Nyerges 2003b; Nyerges 2004.

13 Bartosiewicz–Nyerges 2006.

14 Körösi 2006.

15 Vörös 2001.

Bárány Annamária¹⁶ vizsgálta. Vörös István a kun lovokról megemlékezett az Árpád-kori lótarast tárgyaló összefoglaló tanulmányában is.¹⁷ A csengelei vezér lovának genetikai vizsgálatát Priskin Katalin végezte el.¹⁸ A perkátaí ásatások középkori állatcsontanyagának egy részét Biller Anna Zsófia elemezte.¹⁹ Legújabban Lyublyanovics Kyra PhD-disszertációja foglalkozott a kun állattartás kérdésével; ez utóbbi munka az eddig feldolgozott és hozzáférhető összes, kunokkal kapcsolatos állatmaradványt tárgyalja.²⁰

A kun állattartásról kialakított képünket befolyásolja az a tény, hogy a hozzáférhető anyagok szinte kivétel nélkül a kunok integrálódásának késői fázisára, a 14–16. századra datálódnak, míg az együttélés korai, 13–14. századi fázisáról kevesebb régészeti és állattani adat áll rendelkezésünkre. A kunok régészeti vizsgálatának egyik alapproblémája a kun emléktanyag azonosításának nehézsége, ami az állattani vizsgálatokra is ugyanúgy vonatkozik.

A kun jelenlét korai fázisához (13. század második fele–14. század eleje) leginkább lovastemetkezéseket kapcsolhatunk. Eddig összesen 14, kunként azonosított lovassír ismert.²¹ Sajnos, ezek az anyagok nagyrészt nem hozzáférhetőek, mivel az állatcsontok elvesztek, vagy eleve nem is kerültek múzeumi gyűjteménybe. Jelenleg az egyetlen hitelesen feltárt, jól dokumentált és régészeti állattani szempontból vizsgált sír a csengelei vezér lovassírja, melynek eurázsiai párhuzamai régészeti anyagból²² és írásos forrásokból²³ is ismertek. Ez a sír egy 7,5 éves, 143 cm-es mar magasságú és kb. 300 kg-os arab mén maradványait rejtette.²⁴ A ló nem volt teljesen egészséges: a gerince ágyéki szakaszán, a keresztcsontján és alsó állkapcsán elváltozás volt megfigyelhető, ami befolyásolta az állat harci használhatóságát.²⁵ Az állat genetikai vizsgálata megállapította, hogy az egyik legősibb arab vérvonallal, a Seglawi törzssel mutat hasonlóságot.²⁶ Bár ez a lelet felbecsülhetetlen értékű a régészeti állattan

16 Bárány 2013.

17 Vörös 2006.

18 Priskin 2006.

19 Egyelőre közöletlen; Biller Anna Zsófia szíves személyes közlése.

20 Lyublyanovics 2015.

21 A kunként, illetve vélhetően kunként meghatározott lovas sírok részletes listáját ld: Lyublyanovics 2015, 412–416, 5.2.1. táblázat.

22 Pálóczi Horváth 1994, 53–62; Fedorov-Davydov 1966, 120–133, 142–150; Selmecei 1982, 728–730.

23 A legismertebb leírás Joinville IX. (Szent) Lajosról írt krónikájában olvasható (de Wailly–Evans 1938, 150–151; vö. Nagy 1893, 108).

24 Vörös 2006, 167.

25 Mojzes 2001; Vörös 2006, 168–170.

26 Priskin 2006.

számára, csak a kun elit lóállományával kapcsolatban ad útmutatást; kevésbé valószínű, hogy a kun szabadosok hasonló lovakat birtokoltak volna. Az okleveles anyagban ugyan sporadikusan megjelenik az *equus Cumanicus* jelző, azonban nem egyértelmű, hogy ez egy külön lótipust, vagy egyszerűen az állatok származási helyét jelölte.²⁷ A telepanyagok állatsontleletei között nem kerültek elő hasonló lovak.

A 14–16. századból már nagyobb telepanyagok is rendelkezésre állnak. A késő középkor agrárkonjunktúrája és a meginduló élőállat-kereskedelem lehetővé tette a kun lakosság gyors gazdasági integrációját, bár a piacra nevelt állatok tartása semmi esetre sem tekinthető a steppei pásztorkodás folytatásának. A települések állatsontanyagai közötti különbségek inkább az adott település piaci, ill. településhálózatban betöltött szerepével, semmint a lakosság etnikai háttérével hozhatók összefüggésbe.²⁸

A falvak állatsontleleteinek tanúbizonyosága szerint a kunok állattartása a 14–15. századra már nem különbözött számottevően a magyar lakosság állattartásától. Szarvasmarhát, juhot, kecskét és sertést is tartottak; a sertéstartás (ami a steppezónában elhanyagolható lehetett) gyorsan meghonosodott a kun közösségekben. Minden kun településen, ahonnan állatsontanyag került feldolgozásra, a szarvasmarha dominál, a leletek közel felét (40-60%) ez teszi ki minden lelőhelyen. A marhakereskedelemben minden bizonnyal bekapcsolódott Szentkirály faluban ez az arány 60-70%-ot is elér.²⁹ A második helyen a kiskérődzők, a juh és kecske szerepel (20-30%), míg a sertések aránya 10-20% között mozog. A nagykunsági falvakban valamivel több sertést találunk, ami talán a sertéstartáshoz kedvező nedves, mocsaras környezetnek tudható be;³⁰ mindazonáltal a kiskunsági Szentkirály adóösszeírásaiban is növekvő számú sertést találunk a 16. század közepén.³¹ A juhok aránya a Kiskunságban magasabb, ahol a juhnevelés a késő középkorban jövedelmező vállalkozás volt. Ahogyan ez a középkori magyar lelőhelyeken is megszokott, a vadászat a kunok körében sem volt jelentős.

Különösen figyelemre méltó a nagykunsági falvak állatsontanyagai közötti hasonlóság; ez minden bizonnyal nem csupán etnikai okokra, de a településhálózatban betöltött szerepre is visszavezethető. A kisebb

27 Lyublyanovics 2015, 192–194; Vörös 2006, 190.

28 Lyublyanovics 2015, 522–525.

29 Körösi 2006, 354, 1. táblázat; Takács 1990, 96, 1. táblázat; Somhegyi 1998, 14–15, 1. táblázat; Bartosiewicz–Nyerges 2006, 333, 1. táblázat; Lyublyanovics 2015, 215–217, 3.3.6 A és B táblázat.

30 Lyublyanovics 2015, 132

31 Káldy-Nagy 1985, 571.

falvak állattartása eltért a kereskedelmi központok, mezővárosok állattartási lehetőségeitől és céljaitól. A kisebb falvakban megfigyelhető, hogy az állatokat háznál nevelték és vágták le, míg a nagyobb települések húsellátása már némileg központosított volt, hivatásos mészárosokkal és mészárszékekkel.

A 15–16. századi állattartásról több írásos forrás is rendelkezésre áll, a török adóösszeírások, vámjegyzékek hozzájárulnak egy pontosabb kép kialakításához. Bár kevés közvetlen, bizonyosan kunokra vonatkozó adatunk van, árulkodó lehet a széna értékének megnövekedése és a legelőért folytatott verseny. A késő középkori településkoncentráció nagy területeket szabadított fel az Alföld kunok által lakott részén is, amelyeket a nagyobb mezővárosok kezdtek használni, főként legeltetésre. Leginkább a Kiskunságon volt megfigyelhető, hogy a nagy mezővárosok, mint Szeged, Nagykőrös vagy Kecskemét, bekapcsolódtak mind a belföldi, mind a nyugatra irányuló marhakereskedelembé; a tőzsérek a falvakban nevelt állatokat is felvásárolták. Az adóösszeírások tanúbizonysága szerint kisebb kun falvakban is lehetett jelentős, minden bizonnyal piacra nevelt állatállomány egy-két gazda kezében a 16. század közepén (az adóösszeírásokban a juhok és sertések szerepelnek, a marhanevelésre csak a széna mennyiségéből és a legelő után fizetett adóból következtethetünk).³² A Szentkirály faluban megfigyelt, szórtaabb településszerkezetet és a karámok jelenlétét Pálóczi Horváth András a kiterjedt állattartással hozta összefüggésbe.³³ Azonban a falvak sorsát sokszor megpecsételte a kettős adóztatás, a háborús pusztítás, illetve az ezekkel összefüggő elvándorlás. Ez a kun népség többnyire a mezővárosokba költözhetett, és kivethette a részét a jövedelmező marhatartásból és kereskedeleméből. Erre utalhatnak az állatkereskedelemmel kapcsolatos vámjegyzékekben feltűnő, vélhetően kun eredetű családnevek.³⁴

Bár az állattartásuk a beköltözés után gyorsan adaptálódott a helyi viszonyokhoz, úgy tűnik, a kunok körében később is kimutatható a lovak kiemelt szerepe és a lóhús fogyasztás szokása. A lóhús evését több kutató a steppei hagyományok továbbélésének tekintette,³⁵ ez azonban nem egyértelmű. A szokás nem lehetett annyira kirívó, hiszen a középkori magyar lelőhelyeken is több-kevesebb rendszerességgel fordulnak elő a konyhai hulladékban lócsontok.³⁶ Orgondaszentmiklós kun falu-

32 Lyublyanovics 2015, 162–167.

33 Pálóczi Horváth 2000, 129; Pálóczi Horváth 2013, 34.

34 Lyublyanovics 2015, 147–150.

35 Takács 1987, 99; Bökönyi 1974, 40.

36 A középkori lóhúsevés problémájáról ld.: Vörös 2000, 96–97; Vörös 2006, 180.

ból és Szentkirályról³⁷ is előkerültek olyan lóvázrészecskék, amiken leölés utáni darabolás, konyhai előkészítés nyomai láthatóak. A lovak aránya a konyhahulladékban a Nagykunságban 20% körül alakul (Orgondaszentmiklós, Asszonyszállás, Móric 14–16. századi falvakban).³⁸ A kiskun-sági Szentkirályon a lovak aránya alacsonyabb, kb. 10%, bár a lelőhely egyes részei eltérnek ebből a szempontból.³⁹ A lovak megkülönböztetett szerepéről tanúskodik az a lómedence, amin egy gyógyult törés nyomai láthatóak. Ez utóbbi lelet Orgondaszentmiklós faluból került elő, és biztosra vehető, hogy az állat emberi segítség nélkül nem gyógyult volna meg. Ez a fajta sérülés nagyon nehezen gyógyul; a Kárpát-medencéből eddig ez az egyetlen ilyen lelet. Figyelemre méltó, hogy gazdái annak ellenére foglalkoztak az állat gyógyításával, hogy munkavégzésre többé már nem volt alkalmas.⁴⁰

A kunok állatállományának vizsgálata a rendelkezésre álló csontleletek alapján azt valószínűsíti, hogy külön kun fajtákról a vizsgált időszakban nemigen beszélhetünk; a hagyományos morfometriai módszerek tanúbizonyossága szerint a kun falvak állatállománya nemigen különbözött a magyar falvakban talált állatoktól. Ez alól egyelőre csak a csengelei vezér már említett lova képez kivételt. Bár a szakirodalomban felvetődött, hogy a magyar szürke szarvasmarha elődeit a kunok hozták magukkal,⁴¹ ennek csonttani bizonyítéka nincs. A legtöbb településen a rövid szarvú, hullámos fejlű (brachyceros) szarvasmarha dominált, bár Szentkirályon előfordultak nagytestű egyedek is (ami alighanem a marhakereskedelemben való bekapcsolódás következménye).⁴² Az állatcsontanyag egyelőre ugyanígy nem támasztja alá azt az elképzelést sem, hogy a modern komondor elődei a kunokkal érkeztek volna a Kárpát-medencébe.⁴³ A kun állatfajták témájának alaposabb kutatásához genetikai vizsgálatokra lenne szükség, ez azonban egyelőre várat magára.

37 Lyublyanovics, 2015, 109, 401–402; Nyerges 2003a, appendix.

38 Lyublyanovics 2015, 107–108, 3.2.1. táblázat; 117, 3.2.3. táblázat; Bökönyi 1974, 420.

39 Körösi 2006, 354, 1. táblázat; Takács 1990, 96, 1. táblázat; Somhegyi 1998, 14–15, 1. táblázat; Bartosiewicz–Nyerges 2006, 333, 1. táblázat; Lyublyanovics 2015, 215–217, 3.3.6 A és B táblázat.

40 Lyublyanovics 2015, 482–484; Bartosiewicz 2013, 61–62.

41 Bökönyi 1961, 90.

42 Nyerges 2004.

43 Takács–Kassai 1985, 853; Somhegyi 1996, 34.

